

Eugeniusz Mironowicz

<https://orcid.org/0000-0001-5317-8695>

Uniwersytet w Białymstoku

Turkmenistan – Rosja i „wieczysta neutralność”

Zarys treści: Po uzyskaniu niepodległości w 1991 r. Turkmenistan w polityce wewnętrznej kierował się zasadą eliminacji obcych wpływów politycznych i kulturowych, co w praktyce oznaczało ograniczanie obecności języka i kultury rosyjskiej. W polityce zagranicznej ze względu na powiązania gospodarcze Turkmenistan był skazany na współpracę z Rosją. Zrezygnował jednak z członkostwa we wszystkich organizacjach integrujących państwa poradzieckie. U schyłku pierwszej dekady XXI w. głównym partnerem gospodarczym Turkmenistanu stały się Chiny. Pod koniec drugiej dekady XXI w., kierując się potrzebą równoważenia wpływów chińskich, władze w Aszchabadzie powróciły do współpracy z Rosją. Wpływ na kształtowanie relacji rosyjsko-turkmeńskich miały także włączenie się Stanów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i Indii do rywalizacji o dostęp do surowców energetycznych w Azji Centralnej oraz konflikt rosyjsko-ukraiński.

Outline of content: After gaining independence in 1991, Turkmenistan's domestic policy focused on eliminating foreign political and cultural influences. This approach effectively limited the presence of the Russian language and culture within the country. In terms of foreign policy, Turkmenistan's economic ties necessitated cooperation with Russia. Nonetheless, the government withdrew from all organisations that integrated post-Soviet states. By the end of the 2000s, China emerged as Turkmenistan's primary economic partner. However, by the end of the second decade, the authorities in Ashgabat, seeking to balance Chinese influence, decided to resume cooperation with Russia. Additionally, the involvement of the United States, the European Union, and India in the competition for access to energy resources in Central Asia, along with the Russian-Ukrainian conflict, significantly shaped the dynamics of Russian-Turkmen relations.

Słowa kluczowe: Rosja, Turkmenistan, neutralność, stosunki dwustronne, gaz, szlaki transportowe

Keywords: Russia, Turkmenistan, neutrality, bilateral relations, gas, transport routes

Wprowadzenie

Artykuł prezentuje dynamikę rozwoju stosunków dwustronnych między Federacją Rosyjską i Turkmenistanem od rozpadu Związku Radzieckiego do współczesności oraz uwarunkowań wewnętrznych w obu państwach i zewnętrznych wpływających na kształtowanie tych relacji. W pierwszej dekadzie funkcjonowania nowej konfiguracji politycznej na obszarze poradzieckim o stanie stosunków dwustronnych decydowały głównie uwarunkowania wewnętrzne w Rosji i Turkmenistanie. Na początku XXI w. w państwach Azji Centralnej swoją obecność wyraźniej przejawili mało widoczni do tej pory na tym obszarze uczestnicy stosunków międzynarodowych – Chiny, Stany Zjednoczone, Unia Europejska. Ich obecność wiązała się głównie z zainteresowaniem dostępem do surowców energetycznych występujących w tej części świata. Równoległe towarzyszyły temu daleko idące przeobrażenia w polityce wewnętrznej i zagranicznej zarówno w Rosji, jak i Turkmenistanie. Efektem zmian było znaczące pogorszenie stosunków gospodarczych między tymi państwami. Nadmierne uzależnienie gospodarcze Turkmenistanu od Chin oraz kryzys w relacjach Rosji z Zachodem, spowodowany konfliktem na Ukrainie, stały się czynnikami sprzyjającymi odbudowie relacji rosyjsko-turkmeńskich.

Azja Centralna w polityce Federacji Rosyjskiej epoki Jelcyna

W wyniku rozpadu Związku Radzieckiego w 1991 r. azjatyckie republiki – Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan – stały się niepodległymi państwami. Rosja traktowała obszar poradziecki jako swoją naturalną strefę wpływów. Ze względu na powiązania byłych republik z moskiewskim centrum na Kremlu nie rozważano nawet potencjalnych możliwości ewolucji polityki zagranicznej poszczególnych republik i wyboru przez nie innych pierwszoplanowych partnerów politycznych. W republikach Azji Centralnej z powodu uzyskanej niepodległości nie było entuzjazmu na podobieństwo republik położonych w europejskiej części imperium. Niepodległość ogłaszały w sytuacji, gdy struktury związkowe przestały funkcjonować. W pierwszych latach samodzielnego bytu państwowego, posiadając status podmiotów stosunków międzynarodowych, prowadziły politykę zagraniczną zdecydowaną na zachowanie więzi z Federacją Rosyjską.

W państwach regionu władza pozostała w rękach byłych radzieckich dygnitarzy, a ich naturalnymi odruchami były orientacja na moskiewskie centrum i oczekiwanie pomocy w rozwiązywaniu piętrzących się problemów gospodarczych i społecznych. Pogrążona w chaosie Rosja ani nie miała możliwości finansowych udzielenia im realnego wsparcia, ani nie przejawiała woli i zainteresowania w utrzymywaniu bliskich więzi z byłymi azjatyckimi republikami, traktując

je jako balast dla budżetu radzieckiego i jedną z przyczyn upadku państwa¹. W pierwszych latach rządów prezydenta Borysa Jelcyna Rosja faktycznie prowadziła politykę ograniczania kontaktów z byłymi republikami, zachowując jedynie współpracę w tych sektorach gospodarki, które nie wymagały inwestycji i przynosiły dochody najczęściej prywatyzowanym firmom przejmującym kontrolę nad handlem surowcami².

W latach 1992–1998 wymiana handlowa Rosji z byłymi azjatyckimi republikami utrzymywała się na poziomie 6–7 mld dolarów rocznie. Było to dziesięciokrotnie mniej w porównaniu z ostatnim rokiem pozostawania wszystkich podmiotów w składzie Związku Radzieckiego³.

W sytuacji wycofania Rosji z aktywnej polityki wobec tego regionu przywódcy niepodległych państw Azji Centralnej byli zmuszeni sami organizować porządek polityczny i gospodarczy oraz relacje ze światem zewnętrznym. Najpowszechniejszą formą sprawowania władzy stał się tam autorytaryzm. Dawni przywódcy republikańskich partii komunistycznych utrzymali się przy władzy na stanowiskach prezydentów niepodległych państw.

Izolacjonizm i neutralność Turkmenistanu.

Rosja w polityce Turkmenbaszy

Najbardziej radykalne zmiany systemu politycznego następowały w Turkmenistanie. W 1990 r. sprawujący funkcję I sekretarza Komunistycznej Partii Turkmeńskiej SRR Saparmurat Nijazow zmienił jej nazwę na Partia Demokratyczna Turkmenistanu. W czerwcu 1992 r. został wybrany na pierwszego prezydenta niepodległego państwa głosami niemal wszystkich obywateli. Ogłoszono, że przy stuprocentowej frekwencji jedynie pół procenta Turkmenów nie wyraziło poparcia dla Nijazowa. Prezydent przybrał miano Turkmenbaszy (Ojca Turkmenów), często powierzał sobie funkcje premiera i nadawał uprawnienia przynależne władzy ustawodawczej⁴. Wprowadził rządy charakterystyczne dla monarchii absolutnych⁵. Miał zakres władzy nie mniej-

¹ М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии: настоящее и будущее*, <http://politobzor.net/show-14486-celi-i-interesy-rossii-v-centralnoy-azii-nastoyaschee-i-budushee.html> (dostęp: 11.10.2019).

² В. Парамонов, А. Строков, *Этапы внешней политики России в Центральной Азии*, „Центральная Евразия” (VI 2008), Русская серия, 08/21(R), Defence Academy of the United Kingdom, c. 2, <http://ceasia.ru/biblioteka/> (dostęp: 21.10.2019).

³ В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский, *Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность*, таб. 7, с. 137, www.academia.edu/36933783/Россия_и_Китай_в_Центральной_Азии_политика_экономика_безопасность (dostęp: 5.03.2021).

⁴ Y.N. Zabortseva, *Niyazov's Ideology and its Symbolism: The Cult of the Leader, Nationalism, and its Suppression of Critical Thinking*, „Politics, Religion & Ideology” 19 (2018), no. 4, s. 511–520.

⁵ N. Kunysz, *From Sultanism to Neopatrimonialism? Regionalism within Turkmenistan*, „Central Asian Survey” 31 (2012), no. 1, s. 11–16.

szy od Józefa Stalina i podobnie jak dyktator radziecki dbał o kult swojej osoby. Społeczeństwo zostało poddane pełnej kontroli aparatu państwowego⁶.

W tym samym czasie system polityczny Federacji Rosyjskiej pod rządami Jelcyna zapożyczał wiele rozwiązań zachodniego liberalizmu. Zmiany w sferze obyczajowej i kulturowej Rosji, będące efektem otwarcia na Zachód, czyniły wszelkie wpływy rosyjskie niepożądanymi na terenie niepodległego Turkmenistanu. W tej sytuacji Nijazow wybrał politykę izolacjonizmu i niezaangażowania, co w praktyce przełożyło się przede wszystkim na ograniczanie wszelkich przejawów obecności rosyjskiej w życiu publicznym republiki. Z oczywistych względów izolacjonizm stanowił także barierę przed zachodnimi wpływami.

Realizacji polityki izolacjonizmu towarzyszyła propaganda wyjątkowości narodu turkmeńskiego, któremu usłużni historycy przypisali pochodzenie od Scytów i Sarmatów, spadkobierców wielkich zdobywców stepów od Altaju do Morza Czarnego. Propagandzie o wyższości cywilizacyjnej Turkmenów towarzyszyły usuwanie języka rosyjskiego z przestrzeni publicznej, zamykanie placówek oświatowych z rosyjskim językiem wykładowym, zakaz upowszechniania idei płynących z Rosji za pośrednictwem prasy, radia, filmu i innych form przekazu⁷. Turkmenistan w 1991 r. był jednym z założycieli Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP), lecz w 1993 r. odmówił podpisania statutu tej organizacji, redukując faktycznie swój udział do roli obserwatora. Nie przystąpił także w 1992 r. do organizowanego z inicjatywy Rosji paktu wojskowego znanego jako układ taszkiencki. Ostatecznie doktryna o „wieczystej neutralności” została sformułowana jako główne kryterium polityki zagranicznej w 1995 r.⁸

W sierpniu 2005 r. na szczycie WNP w Kazaniu Turkmenistan wycofał się z członkostwa w organizacji i przybrał status członka stowarzyszonego z WNP. Prezydent uzasadnił swoją decyzję realizowaną przez Turkmenistan polityką „wieczystej neutralności” wobec wszystkich podmiotów zewnętrznych i unikania udziału w międzynarodowych organizacjach politycznych i militarnych⁹. W liście wystosowanym do przywódców obecnych w Kazaniu podkreślał, że Turkmenistan jest zainteresowany rozwijaniem współpracy dwustronnej ze wszystkimi państwami WNP w obszarach obopólnego zainteresowania¹⁰.

⁶ A. Pikulicka-Wilczewska, *Turkmenistan, jeden z najbardziej totalitarnych reżimów*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1690074,1,turkmenistan-jeden-z-najbardziej-totalitarnych-rezimow.read> (dostęp: 12.01.2024).

⁷ K. Ochman, *Turkmenistan-Rosja: przełom i granice współpracy*, <https://kierunekkaukaz.pl/2021/12/11/turkmenistan-rosja-przelom-i-granice-wspolpracy/> (dostęp: 11.01.2024).

⁸ *Concept of foreign policy of Turkmenistan as neutral state (December, 1995)*, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=9356> (dostęp: 9.11.2024).

⁹ B.O. Shikhmuradov, *Positive neutrality as the basis of the foreign policy of Turkmenistan*, <https://www.sam.gov.tr/media/perceptions/archive/vol2/19970600/BORIS-O.-SHIKHMURADOV.pdf> (dostęp: 14.12.2024). Na wniosek Turkmenistanu 12 grudnia 1995 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję „O wieczystej neutralności Turkmenistanu”.

¹⁰ P. Świeżak, *WNP/Turkmenistan tylko państwem stowarzyszonym*, <https://psx.pl/162-wschod/wnp-turkmenistan-tylko-panstwem-stowarzyszonym> (dostęp: 12.01.2024).

Polityka Nijazowa (izolacjonizmu i niezaangażowania) nie wywoływała w Rosji nadmiernego zaniepokojenia, gdyż nie naruszała jej interesów. Izolacjonizm nie dopuszczał do obecności w Turkmenistanie także Zachodu i Chin. Rosja pozostawała głównym partnerem gospodarczym, co stanowiło efekt zachowanych powiązań infrastrukturalnych z epoki radzieckiej. Ponieważ głównym źródłem dochodu do budżetu Turkmenistanu był eksport gazu i ropy, Nijazow w najmniejszym stopniu nie ograniczył współpracy gospodarczej z Rosją, która miała monopol na tranzyt surowców energetycznych rurociągami znajdującymi się na jej terytorium. Eksport gazu turkmeńskiego do Europy był możliwy jedynie za pośrednictwem Rosji i na warunkach przez nią dyktowanych.

Złóża gazu w Turkmenistanie zaliczano do jednych z najbogatszych w świecie. W 2015 r. stanowiło to ok. 9,4% potwierdzonych zasobów gazu ziemnego na planecie¹¹. Celem polityki rosyjskiej wobec Turkmenistanu było zachowanie stanu infrastruktury przesyłowej odziedziczonej po epoce radzieckiej. Rosjanie dążyli przede wszystkim do blokowania wszelkich projektów zmierzających do skierowania gazu turkmeńskiego ku Zachodowi z ominięciem terytorium Federacji.

„Wieczysta neutralność” jako doktryna polityki zagranicznej sprzyjała przede wszystkim umacnianiu absolutystycznej władzy Nijazowa, pozwalając na całkowitą kontrolę nad zasobami Turkmenistanu przez klan prezydenta¹². Izolacja wobec świata zewnętrznego ułatwiała neutralizację jakiegokolwiek opozycji. Human Rights Watch kwalifikowała Turkmenistan pod rządami Turkmenbaszy w czołówce państw, w których systematycznie łamane były wszelkie prawa obywateli¹³.

Kupowany przez Gazprom gaz przynosił dochody do budżetu Turkmenistanu zapewniające utrzymanie potężnego aparatu reżimowego, lecz prawie 5 mln mieszkańców kraju, dysponującego ogromnymi zasobami surowców energetycznych, żyło w skrajnym ubóstwie. Na początku XXI w. pojawiły się okoliczności pozwalające na dywersyfikację eksportu surowców energetycznych oraz napływu kapitału inwestycyjnego. Bezpośrednim dostępem do gazu turkmeńskiego zainteresowane były Unia Europejska, Indie i Ukraina¹⁴. Ta ostatnia kupowała gaz turkmeński z wykorzystaniem rosyjskich instalacji przesyłowych¹⁵.

¹¹ A. Jarosiewicz, J. Lang, *Turkmenistan patrzy na Zachód*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-04-01/turkmenistan-patrzy-na-zachod> (dostęp: 12.01.2024).

¹² Neutralność uczyniono symbolem niezależności Turkmenistanu i elementem ideologii państwowej. Najwyższym obiektem w stolicy Aszchabadzie był Łuk Neutralności, zwieńczony na szczycie połączanym kilkumetrowym posągami Turkmenbaszy.

¹³ *Turkmenistan. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor 2005*, <https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2005/61681.htm> (dostęp: 28.01.2024).

¹⁴ *Украина хочет прямую получать газ из Турмениистана*, <http://www.rtkorr.com/news/2012/08/21/318530.new> (dostęp: 23.01.2023).

¹⁵ W 2007 r. bilans wymiany handlowej między Ukrainą i Turkmenistanem sięgał blisko 4,5 mld dolarów, rok później przekroczył 6 mld. W pierwszym przypadku ujemne saldo dla Ukrainy wynosiło 4 mld, w drugim – 5,2 mld. Dodatnie saldo Turkmenistanu było wynikiem eksportu gazu. W 2010 r. bilans wymiany handlowej zmniejszył się do 360 mln. Ukraina do 2009 r. kupowała gaz turkmeński, dostarczany rosyjskimi gazociągami. Radykalny spadek wymiany był

Szansa na dywersyfikację eksportu surowców pojawiła się w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych, gdy firmy z udziałem kapitału amerykańskiego i brytyjskiego rozpoczęły budowę ropociągu i gazociągu z Azerbejdżanu, przez Gruzję, do Turcji. Powstała zatem alternatywna droga eksportu surowców energetycznych do Europy znad Morza Kaspijskiego. Dołączenie Turkmenistanu do tej drogi przesyłania gazu z technicznego punktu widzenia nie stanowiło problemu. Amerykanie wykazywali bowiem zainteresowanie pozyskaniem dostępu do złóż turkmeńskich¹⁶. Potrzebna była jedynie wola polityczna władz w Aszchabadzie. W obawie przed przenikaniem wartości liberalnych towarzyszących obecności amerykańskiej nie zdecydowano się na inwestycje z udziałem kapitału zachodniego na terytorium Turkmenistanu.

Głównym odbiorcą gazu turkmeńskiego do 2009 r. pozostawał zatem rosyjski Gazprom, który importował ok. 40 mld m sześć. gazu rocznie i odsprzedawał go do Europy. Gaz turkmeński stanowił niemal jedną czwartą surowca sprzedawanego przez Rosję do Unii Europejskiej¹⁷.

Rosja wobec dominacji chińskiej w gospodarce Turkmenistanu

Turkmenbasza zmarł 21 grudnia 2006 r. Jego następcą został Gurbanguła Berdymuhamedow, pełniący w czasach Nijazowa funkcje ministra zdrowia, wice-premiera, osobistego lekarza prezydenta i dowódcy jego ochrony. Nowy prezydent nie zmienił systemu politycznego Turkmenistanu, lecz zapoczątkował politykę otwierania się na współpracę ze światem i korzystania z ogromnych bogactw naturalnych kraju. Dwa miesiące po zaprzysiężeniu na stanowisku najwyższego urzędu, 12 maja 2007 r. podpisał wraz z prezydentami Rosji i Kazachstanu – Władimirem Putinem i Nursułtanem Nazarbajewem – porozumienie o budowie nowego gazociągu Turkmenistan–Kazachstan–Rosja. Kolejny kontrakt zawarł w lipcu 2007 r. z Chinami¹⁸. Zakładał on wybudowanie i oddanie do użytku w 2009 r. gazociągu

wynikiem wstrzymania importu gazu turkmeńskiego przez Rosję i umów gazowych zawartych z Gazpromem przez rząd Julii Tymoszenko w styczniu 2009 r. Zestawienia dotyczące bilansu handlowego Turkmenistanu z Ukrainą zob. *Посольства України в Туркменістані та Ісламський Республіці Афганістан. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Туркменістаном*, <http://www.mfa.gov.ua/turkmenistan/ua/40291.htm> (dostęp: 3.09.2013).

¹⁶ USA szukają możliwości współpracy z Turkmenistanem, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-06-23/usa-szukaja-mozliwosci-wspolpracy-z-turkmenistanem> (dostęp: 16.04.2024).

¹⁷ A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, OSW, Warszawa 2008, https://aei.pitt.edu/58312/1/punkt_widzenia_17.pdf (dostęp: 12.01.2024).

¹⁸ Umowa została wynegocjowana jeszcze za życia Nijazowa. Porozumienie podpisano w kwietniu 2006 r. Chinom po konsultacjach z Rosją i Uzbekistanem udało się wówczas zawrzeć z Turkmenistanem kontrakt gazowy przewidujący budowę gazociągu i dostawy surowca wielkości 30 mld m sześć. rocznie przez 30 lat. Szerzej zob. E. Mironowicz, *Surowce energetyczne poradzieckich państw Azji Centralnej w polityce gospodarczej Chin*, „Sprawy Międzynarodowe” 74 (2021), nr 3, s. 180–181.

Turkmenistan–Uzbekistan–Kazachstan–Chiny. W 2010 r. Berdymuhamedow podpisał kolejną umowę o budowie gazociągu – z Turkmenistanu, przez Afganistan, do Pakistanu i Indii. Dwa potężne rynki zbytu w Azji oraz możliwość sprzedaży gazu do Europy za pośrednictwem Rosji powodowały, że zainteresowanie Aszchabadu propozycjami eksportu w kierunku zachodnim przez Morze Kaspijskie było dość umiarkowane.

Umowa z Rosją i Kazachstanem przewidywała budowę gazociągu nadkaspijskiego, którym eksport gazu turkmeńskiego do Rosji zwiększyłby się o 30 mld m sześć. rocznie. W wyniku podpisanej kilka miesięcy później umowy z Chinami taka sama objętość gazu miała być eksportowana każdego roku do tego kraju. Chińczycy w rekordowym tempie w latach 2008–2009 wybudowali dwie nitki gazociągu liczącego ponad 7 tys. km, biegnącego także przez Uzbekistan i Kazachstan. Koszt inwestycji wyniósł 7,3 mld dolarów¹⁹. Chińskie wydatki miały być pokryte dostawami surowca z Turkmenistanu.

Uruchomienie w 2009 r. gazociągu z Turkmenistanu, przez Uzbekistan i Kazachstan, do Chin złamało monopol Rosji na pośrednictwo w handlu surowcami energetycznymi państw Azji Centralnej i stworzyło zupełnie nowy układ stosunków gospodarczych w regionie. Doprowadziło to dość szybko do ostrego kryzysu w relacjach między Rosją i Turkmenistanem, zahamowania współpracy gospodarczej, czego wymownym przykładem było wstrzymanie budowy gazociągu nadkaspijskiego. Ponadto awaria w 2009 r. istniejącej już sieci przesyłowej w naturalny sposób ograniczyła import gazu turkmeńskiego przez Gazprom.

W 2008 r., do czasu uruchomienia gazociągu z Turkmenistanu, przez Uzbekistan i Kazachstan, do Chin, ok. 90% eksportu gazu uzbeckiego trafiało do Rosji²⁰. W przypadku Turkmenistanu Rosja w zasadzie była jedynym liczącym się odbiorcą gazu. W 2009 r. wartość eksportu gazu turkmeńskiego do Rosji zmalała ponad trzykrotnie, z 2,8 do 0,8 mld USD²¹. W 2008 r. do rosyjskich gazociągów trafiało z Turkmenistanu 40 mld m sześć., a w 2015 r. – jedynie 4 mld²². Do Chin zaś wysyłano rocznie od 30 do 40 mld m sześć. gazu turkmeńskiego.

Z perspektywy państw regionu Chiny w drugiej dekadzie XXI w. stały się niezwykle ważnym importerem surowców. W 2000 r. na rynek chiński trafiało jedynie

¹⁹ И. Ипполитов, *Китайско-туркменские отношения: от взаимной выгоды к неравному партнёрству?*, „Проблемы национальной стратегии” (2017), № 3 (42), с. 95, <https://riss.ru/documents/624/e96ffd02dccc44dc9339ac3642aada29.pdf> (dostęp: 15.03.2021).

²⁰ В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский, *Россия и Китай в энергетике Центральной Евразии: соперники или партнеры? Присутствие России и Китая в отраслях ТЭК стран Центральной Азии: состояние, проблемы и перспективы*, с. 174, 197, https://ceasia.net/wp-content/uploads/pdf/book_rf_prc_ca_energy.pdf (dostęp: 29.03.2021).

²¹ *Ibidem*, с. 153–154.

²² W. Jakóbik, *Gra o Turkmenistan. Gra o gaz dla Europy*, <https://biznesalert.pl/turkmenistan-kaspijskie-forum-ekonomiczne-rosja-chiny-unia-europejska-korytarz-poludniowy-gazociag-transkaspjski-gaz/> (dostęp: 30.03.2021).

5% eksportu z Azji Centralnej. W latach 2010–2020 do Chin eksportowano już średnio ok. 20% w skali roku²³. Dynamikę zmian w tym zakresie najbardziej widać w strukturze eksportu Turkmenistanu. W 2000 r. kraj pod rządami Turkmenbaszy wysyłał do Chin zaledwie 0,2% towarów sprzedawanych za granicę. W 2010 r. na rynek chiński trafiło już 36,3% eksportu turkmeńskiego, w 2017 r. zaś 70,7%²⁴. Był to efekt oddanego do użytku gazociągu, rozbudowywanego w kolejnych latach. Chiny w wyniku inwestycji w Turkmenistanie stały się najważniejszym partnerem nie tylko na polu współpracy gospodarczej, lecz także politycznej. Prezydent Berdymuhamedow od 2010 r. był jednym z polityków najczęściej składających oficjalne wizyty w Pekinie²⁵.

Załamanie cen gazu na rynkach światowych w 2014 r. zweryfikowało zasadność uzależnienia eksporterów z Azji Centralnej od chińskiego kontrahenta. Szczególnie negatywnie odbiło się na finansach i gospodarce Turkmenistanu, którego budżet był bardzo mocno uzależniony od eksportu tego surowca, a ponadto wysyłanego faktycznie tylko do jednego odbiorcy. Z powodu spadku cen o niemal 50%, mimo stale zwiększającej się puli dostaw do Chin, roczne dochody Turkmenistanu w latach 2014–2017 zmniejszyły się z 9,4 mld USD do 6,5 mld USD. Radykalne obniżenie ilości dewiz ze sprzedaży gazu wywołało kryzys walutowy w Turkmenistanie i konieczność zaciągania nowych kredytów w chińskich bankach na pokrycie bieżących wydatków budżetowych. W konsekwencji turkmeński kryzys dał Chińczykom większe możliwości dostępu do najbogatszych złóż surowców energetycznych na terenie tego państwa i drenaż zasobów na warunkach bardzo dogodnych dla wierzycieli²⁶.

Dwaj inni eksporterzy gazu z regionu – Kazachstan i Uzbekistan – uniknęli tak drastycznych skutków spadku cen surowca w wyniku realizacji długoterminowych kontraktów z Gazpromem i zachowania konkurencyjnego rynku zbytu w Federacji Rosyjskiej. Kryzys finansowy bogatego w surowce energetyczne Turkmenistanu uświadomił eksporterom gazu i ropy, że w interesie państw regionu leży utrzymywanie także dostaw do Rosji, nie tylko ze względu na zapewnienie poprawnych relacji politycznych z Moskwą, lecz także dla zachowania obecności alternatywnego odbiorcy. W 2018 r. Kazachstan większość sprzedawanego za granicę gazu skierował do Rosji. Turkmenistan również zdecydował się na dywersyfikację eksportu tego surowca i w 2019 r. podpisał kontrakt o wznowieniu sprzedaży do Rosji²⁷.

²³ За 25 лет товарооборот Китая со странами Центральной Азии вырос в 60 раз, „Kazinform” (10 I 2017), https://www.inform.kz/ru/za-25-let-tovarooborot-kitaya-so-stranami-centralnoy-azii-vyros-v-60-raz_a2987699 (dostęp: 9.03.2021).

²⁴ А. Поливач, *Торговля стран Центральной Азии с Россией и Китаем*, таб. 2, https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2019_04/17-Polivach.pdf (dostęp: 12.03.2021).

²⁵ И. Ипполитов, *op. cit.*, s. 92.

²⁶ E. Mironowicz, *op. cit.*, s. 184–185.

²⁷ K. Ochman, *Turkmenistan: dużo gazu, mało chętnych*, <https://kierunekkaukaz.pl/2021/02/06/turkmenistan-duzo-gazu-ale-malo-chetnych/> (dostęp: 3.04.2021).

Przejawiał także zainteresowanie eksportem do Unii Europejskiej. Nad importem gazu turkmeńskiego od dłuższego czasu zastanawiano się też w Brukseli. Dawano jednak do zrozumienia, że w Europie oczekuje się zmian w polityce wewnętrznej, szczególnie w zakresie ochrony praw człowieka oraz przejrzystego ustawodawstwa umożliwiającego działalność inwestorom zagranicznym²⁸. Normalizacji relacji z UE nie sprzyjała rozwijająca się współpraca gospodarcza z Rosją w sytuacji narastającego napięcia między Moskwą i Brukselą²⁹. Pozaekonomiczne czynniki hamowały rozwój współpracy z UE i pozwalały na zachowanie dominacji na turkmeńskim rynku Chinom i Rosji. Wojny prowadzone przez Zachód w sąsiednim Afganistanie i Iraku podważyły wśród Turkmenów i innych narodów tego regionu wiarygodność demokracji i głoszonych haseł o prawach człowieka³⁰. W Turkmenistanie nie było przejawów oddolnego zainteresowania przyswajaniem wartości świata zachodniego. Reżim Berdymuhamedowa bez obaw o reakcje społeczne mógł ignorować postulaty sygnalizowane przez Brukselę³¹.

Neutralność Turkmenistanu i strategiczne partnerstwo z Rosją

Rok 2017 zapoczątkował przełom w stosunkach rosyjsko-turkmeńskich. W lutym został podpisany międzyrządowy program o współpracy gospodarczej, zawierający 80 projektów do realizacji w latach 2017–2019³². W październiku podczas wizyty Putina w Aszchabadzie prezydenci Rosji i Turkmenistanu zawarli traktat o strategicznym partnerstwie ze wskazaniem obszarów współpracy. Były to gospodarka, finanse, nauka, kultura i turystyka. Berdymuhamedow w wystąpieniach publicznych podczas wizyty Putina podkreślał, że zawarte porozumienia dwustronne nie naruszają statusu neutralnego państwa turkmeńskiego³³.

O nadaniu przez władze Turkmenistanu ogromnego znaczenia współpracy z Rosją świadczy fakt mianowania syna prezydenta, Serdara Berdymuhamedowa, przygotowywanego do objęcia schedy po ojcu, na współprzewodniczącego powołanej

²⁸ I. Trusewicz, *Bruksela sięga po turkmeński gaz*, „Rzeczpospolita” (15 XI 2019), <https://energia.rp.pl/surowce-i-paliwa/gaz/19262-bruksela-siega-po-turkmenski-gaz> (dostęp: 2.04.2021); A. Jarsiewicz, J. Lang, *op. cit.*

²⁹ T. Lipczyński, *Turkmenistan traci historyczną szansę wejścia na europejski rynek gazu*, <https://forsal.pl/biznes/energetyka/artykuly/9065678,turkmenistan-traci-historyczna-szanse-wejscia-na-europejski-rynek-gazu.html> (dostęp: 12.01.2024).

³⁰ A. Pikulicka-Wilczewska, *op. cit.*

³¹ A. Polese, *Strategies of Legitimation in Central Asia: Regime Durability in Turkmenistan*, „Contemporary Politics” 23 (2017), no. 4, s. 437–445.

³² S. Horak, *Russian Influence in Turkmenistan: Rapprochement or Pragmatism?*, https://www.caci-analyst.org/resources/240117_FT_Horak.pdf (dostęp: 5.11.2024).

³³ K. Завражин, К. Лагухина, *РФ и Туркменистан подписали соглашение о стратегическом партнерстве*, <https://rg.ru/2017/10/02/rf-i-turkmenistan-podpisali-soglasenie-o-strategicheskom-partnerstve.html> (dostęp: 25.02.2024).

rosyjsko-turkmeńskiej komisji międzyrządowej, a także delegowania go w roli obserwatora do Rady Gospodarczej WNP³⁴.

Bilans wymiany handlowej w 2017 r. był bardzo skromny w porównaniu z potencjałem obu stron i wynosił 428 mln USD, w tym eksport Rosji do Turkmenistanu miał wartość 344 mln, import zaś 84 mln. Wśród produktów turkmeńskiego eksportu nie było gazu, a głównie bawełna, polimery i tekstylia³⁵. W 2019 r. Gazprom podpisał pięcioletni kontrakt na zakup gazu z Turkmenistanu i wznowił import tego surowca. Wprawdzie umowa przewidywała jedynie nabycie 5,5 mld m sześć. rocznie, lecz przełamany został monopol Chin jako jedyne liczącego się importera, dając tym samym Turkmenom lepszą pozycję negocjacyjną z Pekinem³⁶.

W wyniku podpisanych umów handlowych bilans wymiany handlowej między Rosją i Turkmenistanem systematycznie wzrastał. W 2019 r. osiągnął wartość 695 mln USD, w 2020 r. – 970 mln, w połowie 2021 r. przekroczył miliard dolarów³⁷. W 2022 r. miał miejsce dziesięcioprocentowy spadek wskutek zachodnich sankcji przeciwko Rosji i załamania jej możliwości zakupu towarów za granicą. W kolejnym roku odnotowano ośmioprocentowy wzrost wymiany handlowej w okresie od stycznia do końca sierpnia 2023 r. Eksport z Rosji do Turkmenistanu zwiększył się w tym czasie o 5,5%, import zaś o 21,5%³⁸. Prawdopodobnie także za pośrednictwem Turkmenistanu Rosja kupowała produkty objęte zachodnimi sankcjami.

W szczegółowych zestawieniach produktów stanowiących przedmiot wymiany handlowej, sporządzonych przez Służbę Celną Federacji Rosyjskiej, nie uwzględniono importu gazu turkmeńskiego³⁹. Zawartych w kontrakcie z 2019 r. cen tego surowca, będącego przedmiotem turkmeńskiego eksportu do Rosji, nie opublikowała żadna z podpisujących stron.

W 2015 r. rozpoczęto realizację ogromnej inwestycji – budowę gazociągu z Turkmenistanu do Indii przez Afganistan i Pakistan. W projekcie nazwanym

³⁴ K. Ochman, *Turkmenistan-Rosja...*, s. nlb.

³⁵ *Российско-туркменистанские отношения*, <https://tass.ru/info/5458872> (dostęp: 25.02.2024).

³⁶ Dla porównania Chiny importowały w tym czasie 34 mld m sześć. rocznie. В. Петлевой, А. Топорков, „Газпром” заключил новый долгосрочный контракт с „Туркменгазом”, <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2019/07/03/805779-gazprom-kontrakt> (dostęp: 25.02.2024).

³⁷ А. Логвинович, *Россия и Туркмения за 2020 год нарастили товарооборот более чем на треть*, <https://tass.ru/ekonomika/11032795> (dostęp: 26.02.2024); *Товарооборот между Туркменистаном и Россией превзошел показатели 2020 года, превысив \$1 млрд*, <https://turkmenportal.com/blog/40321/tovarooborot-mezhdu-turkmenistanom-i-rossiei-prevzoshel-pokazateli-2020-goda-prevysiv-1-mlrd> (dostęp: 24.02.2024).

³⁸ *Экспорт Туркменистана в РФ вырос на 21%: на треть по с/х продукции, вполнину – химической*, „Orient” (26 XII 2023), <https://orient.tm/ru/post/65896/eksport-turkmenistana-v-rf-vyros-na-21-na-tret-po-sh-produkcii-vpolovinu-himicheskoy> (dostęp: 27.02.2024).

³⁹ *Отчёт о внешней торговле между Россией и Туркменистаном в 2021 году: товарооборот, экспорт, импорт, структура, товары, динамика*. (на основе данных Федеральной таможенной службы России), <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2022-02/torgovlya-mezhdu-rossiei-i-turkmenistanom-v-2021-g/> (dostęp: 12.02.2024).

TAPI, od pierwszych liter nazw krajów, na których terytorium jest realizowana inwestycja, uczestniczą firmy z wielu państw. Na mocy umów rosyjsko-turkmeńskich Rosja jest dostawcą rur oraz turbin do agregatów ciśnieniowych na odcinku budowanym na terytorium Turkmenistanu⁴⁰.

Perturbacje na rynku gazowym na początku lat dwudziestych XXI w. sprawiły, że Turkmenistan zaczął planować budowę podziemnych magazynów. Najpoważniejszy inwestor, z którym prowadzone są pertraktacje, to Gazprom, który na terenie Rosji obsługuje 23 takie obiekty⁴¹.

Skomplikowane relacje turkmeńsko-afgańskie stanowiły jeden z czynników spowalniających rozpoczęcie tej inwestycji. Po powrocie do władzy w Kabulu talibów Turkmenistan podejmuje działania na rzecz normalizacji stosunków z niestabilnym południowym sąsiadem. Jest to dość istotne z ekonomicznego punktu widzenia. Możliwość eksportu gazu na chłonny rynek indyjski stworzy Turkmenom znacznie korzystniejsze warunki do negocjacji wszelkich kontraktów z głównymi partnerami – Rosją i Chinami.

Szczególną rolę w rozwoju relacji między Rosją i Turkmenistanem odgrywa Republika Tatarstanu – jednostka Federacji. Firma z Kazania Tatneft w 2020 r. podpisała kontrakty z turkmeńskim koncernem Turkmen oil na obsługę do 2028 r. instalacji 48 odwiertów wydobywania ropy naftowej⁴². Producent samochodów ciężarowych Kamaz z Tatarstanu na mocy umów zawartych w 2019 r. jest głównym dostawcą środków do transportu towarowego wraz z pełnym serwisem ich obsługi⁴³. W ostatnich latach towarem eksportowym z Tatarstanu stały się produkowane w Kazaniu śmigłowce przeznaczone do obsługi sektora cywilnego. Bliskość kulturowa sprawia, że większość studentów z Turkmenistanu studiujących w Rosji wybiera Kazański Uniwersytet Federalny⁴⁴.

Kolejnym elementem wskazującym na poluzowanie zasad „wieczystej neutralności” jest współpraca wojskowa z Rosją. W 2018 r. Rosjanie rozpoczęli rozbudowę portu w Turkmenbashi, modernizację turkmeńskiej floty na Morzu Kaspijskim oraz budowę na jej użytek sześciu nowych okrętów. W 2020 r. Turkmenistan uczestniczył w ćwiczeniach wojskowych „Kaukaz 2020” organizowanych przez Rosję

⁴⁰ А. Качелин, *Нейтралитет Туркменистана как фактор энергетической безопасности для России в Средней Азии*, „Энергетическая Политика” (23 V 2023), <https://energypolicy.ru/nejtralitet-turkmenistana-kak-faktor-energeticheskoy-bezopasnosti-dlya-rossii-v-srednej-azii/regiony/2023/14/23/> (dostęp: 26.02.2024).

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Татнефть. 50 лет НГДУ „Елховнефть”*. Татарстан, <https://jubilee-elhov.tatneft.ru/nash-poluvekovoy-yubiley/istoriya-tsehov/turkmenistan/?lang=ru> (dostęp: 15.03.2024).

⁴³ ПАО „КАМАЗ” поставит предприятиям и организациям Туркменистана востребованные модели мощных тягачей, <https://turkmenportal.com/blog/66976/pao-kamaz-postavit-predpriyatiyam-i-organizatsiyam-turkmenistana-vostrebovannye-modeli-moshchnyh-tyagachei> (dostęp: 15.03.2024).

⁴⁴ А. Гайнутдинова, *Генконсул Туркменистана встретился со студентами КФУ*, <https://media.kpfu.ru/news/turkmenistan-0> (dostęp: 16.03.2024).

z udziałem państw członków Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) oraz Chin, Indii, Pakistanu, Iranu i Syrii⁴⁵. Niestabilna sytuacja w sąsiednim Afganistanie oraz potrzeba dostosowania sił zbrojnych do współczesnych zagrożeń wymusiły powrót do współpracy wojskowej z Rosją.

Władze w Aszchabadzie zabiegają, aby rozbudowywane przez Rosję szlaki transportowe „Północ–Południe”, łączące ją z Iranem i Indiami, nie omijały terytorium Turkmenistanu⁴⁶. W grę wchodzi przewóz olbrzymiej masy towarów, a zyski z usług tranzytowych stanowić mogą poważne źródło dochodów budżetowych. Potencjalnie jest to korytarz transportowy z Indii do Europy, konkurencyjny także dla szlaków morskich przez Kanał Sueski. Szacuje się, że przewóz towarów przez Morze Kaspijskie lub drogą lądową wokół tego akwenu może skracać czas transportu o 40%, koszty zaś o 30%⁴⁷. Przez Turkmenistan prowadzi jedna z trzech magistrali transportowych – drogą lądową z Rosji przez Kazachstan. Druga jest po zachodniej stronie Morza Kaspijskiego – łączy Rosję z Iranem przez Azerbejdżan. Trzecia, morska, prowadzi z portów rosyjskich bezpośrednio do portów irańskich. Inwestycje w infrastrukturę z uwzględnieniem potrzeb korytarza „Północ–Południe” zostały zaakceptowane w Moskwie i Teheranie. W lipcu 2023 r. rząd rosyjski wydał zgodę na przyłączenie Turkmenistanu do „Porozumienia o międzynarodowym korytarzu transportowym «Północ–Południe»” z marca 2000 r., zawartego przez Indie, Iran i Rosję⁴⁸.

Budowany od kilku lat nowy układ relacji z Federacją Rosyjską opiera się głównie na umowach dwustronnych, czego nie wykluczała ogłoszona w czasach Nijazowa zasada neutralności. Przywódcy Turkmenistanu lub wysoko postawieni przedstawiciele władz tego kraju są w ostatnich latach uczestnikami różnych spotkań w gronie państw Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (EUG) oraz Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SOW)⁴⁹. Nie pojawiły się dotychczas

⁴⁵ *Zmierzch neutralności Turkmenistanu?*, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/zmierzch-neutralnosc-turkmenistanu,437387.html> (dostęp: 12.01.2024); Б. Щербаков, *Несущийся ураган событий на учениях „Кавказ-2020”*, <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/4269378/> (dostęp: 17.03.2024).

⁴⁶ Л. Раванди-Фадаи, *Международный транспортный коридор „Север – Юг” и его значение для Ирана*, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/mezhdunarodnyy-transportnyy-koridor-sever-yug-i-ego-znachenie-dlya-irana/> (dostęp: 17.03.2024).

⁴⁷ М.А. Джавед, *Логистика XXI века и новый экономический порядок: перспективы транспортного коридора „Север – Юг”*, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/logistika-xxi-veka-i-povuyu-ekonomicheskii-poryadok/> (dostęp: 18.03.2024); *Международный транспортный коридор „Север – Юг”: улучшение региональной сопряжённости Индии*, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/koridor-sever-yug-india/> (dostęp: 18.03.2024).

⁴⁸ *Россия согласилась на присоединение Туркмении к соглашению по коридору Север – Юг*, <https://tass.ru/ekonomika/18248945> (dostęp: 16.03.2024).

⁴⁹ *Президент Туркменистана прибыл в Самарканд для участия в саммите ШОС – провел встречи с коллегами из Узбекистана, Китая и России*, <https://www.newscentralasia.net/2022/09/16/prezident-turkmenistana-pribyl-v-samarkand-dlya-uchastiya-v-sammite-shos-provel-vstrechi-s-kollegami-iz-uzbekistana-kitaya-i-rossii/> (dostęp: 19.03.2024).

jakiegokolwiek sygnały o zamiarze przystąpienia Turkmenistanu do tych organizacji. Członkostwo w EUG wymagałoby przeprowadzenia wielu reform gospodarczych, przystosowania prawa i norm regulujących współpracę między państwami należącymi do Unii oraz otwarcia rynku dla silniejszych ekonomicznie partnerów. Z ekonomicznego punktu widzenia przynależność do EUG kraju o gospodarce wybitnie surowcowej nie gwarantuje pozytywnych rezultatów⁵⁰. Bezczłowy przepływ towarów i kapitału, obowiązujący w strefie EUG, stwarza bowiem perspektywę przejmowania kontroli nad głównymi sektorami gospodarki Turkmenistanu przez firmy rosyjskie. Jeszcze mniej prawdopodobne w bliskiej perspektywie jest członkostwo w OUBZ.

Część tematów odnoszących się do objętych współpracą państw należących do OUBZ lub SOW uwzględniono w dwustronnym „Porozumieniu o współpracy między Rosją i Turkmenistanem w obszarze bezpieczeństwa”, zawartym w kwietniu 2004 r.⁵¹ Dokument został ratyfikowany przez rosyjski parlament dopiero w październiku 2020 r., gdy Turkmenistan umożliwił szerszy dostęp do swoich zasobów surowcowych rosyjskim inwestorom. Wyszczególniono w nim, że współpraca będzie dotyczyć walki z międzynarodowym terroryzmem, zorganizowaną przestępczością, handlem narkotykami, praniem brudnych pieniędzy, nielegalną migracją, kontrabandą, wywozem dóbr kultur narodowych⁵².

W marcu 2022 r. prezydentem Turkmenistanu został Serdar Berdymuhamedow, syn Gurbanguły Berdymuhamedowa. Nowy prezydent jest absolwentem Akademii Dyplomatycznej Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej i Instytutu Genewskiego Centrum Polityki Bezpieczeństwa. W Turkmenistanie pełnił wiele funkcji ministerialnych w resortach gospodarczych. Pierwszą wizytę zagraniczną złożył w styczniu 2023 r. w Pekinie, a jej rezultatem było porozumienie o budowie czwartej linii gazociągu do Chin przez Uzbekistan, Tadżykistan i Kirgistan. Pogorszyło ono możliwości negocjacyjne Rosji w sprawie warunków sprzedaży gazu do Chin gazociągiem „Siła Syberii-2”⁵³.

Kontakty, głównie telefoniczne, Serdara Berdymuhamedowa z prezydentem Rosji Putinem, według komunikatów służb prasowych, charakteryzują się

⁵⁰ U. Hashimova, *Uzbekistan Temporarily Chooses Observer Status Instead of Full Membership in Eurasian Union*. The Jamestown Foundation – Eurasia Daily Monitor, 23.03.2020, <https://jamestown.org/program/uzbekistan-temporarily-chooses-observer-status-instead-of-full-membership-in-eurasian-union> (dostęp: 11.12.2024).

⁵¹ *Соглашение между Россией и Туркменистаном о сотрудничестве в области безопасности*, (Москва, 10 апреля 2003 года), https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1713472/ (dostęp: 15.03.2024).

⁵² *Госдума ратифицировала соглашение между Россией и Туркменистаном в области безопасности*, <https://www.pnp.ru/politics/gosduma-ratificirovala-soglashenie-mezhdu-rossiei-i-turkmenistanom-v-oblasti-bezopasnosti.html> (dostęp: 14.03.2024).

⁵³ M. Popławski, M. Bogusz, K. Strachota, *Prezydent Turkmenistanu w Pekinie – chińska dyplomacja gazowa*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-19/prezydent-turkmenistanu-w-pekinie-chinska-dyplomacja-gazowa> (dostęp: 14.03.2024).

pełnym zrozumieniem i serdecznością. Putin podkreśla, że wysoko ceni neutralność Turkmenistanu i politykę niezaangażowania oraz wolę do poszerzania współpracy z Rosją⁵⁴. Turkmenistan nie zajmuje wyraźnego stanowiska w sprawie wojny rosyjsko-ukraińskiej. Ożywienie kontaktów z Rosją dokonuje się w ostatnich latach zarówno na szczeblu władz centralnych, jak i lokalnych. Spotykają się dyplomaci, delegacje parlamentarne, przedstawiciele resortów rządowych, podpisywane są umowy o współpracy między miastami i obwodami. Na uniwersytetach Turkmenistanu przywrócono nauczanie języka rosyjskiego, powstają ośrodki jego popularyzacji⁵⁵. Równoważona jest w ten sposób dominacja Chin w obszarze gospodarczym. Jednocześnie zabiegi władz w Aszchabadzie o dokończenie budowy gazociągu TAPI świadczą o woli poluzowania zależności wobec Chin i Rosji⁵⁶.

Podsumowanie

Polityka pierwszego prezydenta Turkmenistanu, Nijazowa, izolacjonizmu i niezaangażowania, doprowadziła do osłabienia relacji politycznych i kulturalnych z Federacją Rosyjską. Woli współpracy w tych obszarach nie przejawiała także Moskwa. Obie strony były natomiast zainteresowane kontynuacją współpracy gospodarczej. Wybrany w 2000 r. na urząd prezydenta Rosji Putin obszar Azji Centralnej, w odróżnieniu od poprzednika, uznał za bardzo ważny ze względów bezpieczeństwa. W tym samym czasie rosło zainteresowanie Chin dostępem do zasobów surowcowych regionu, w tym gazu turkmeńskiego. Zmiana na stanowisku prezydenta Turkmenistanu w 2006 r. okazała się czynnikiem sprzyjającym oczekiwaniom Pekinu. Chiny wkrótce stały się najważniejszym importerem tego surowca. Jednocześnie systematycznie następowało zbliżenie polityczne Turkmenistanu

⁵⁴ Сердар Бердымухамедов и Владимир Путин подтвердили настрой на всестороннее развитие туркмено-российских отношений, <https://www.newscentralasia.net/2023/09/22/serdar-berdymukhamedov-i-vladimir-putin-podtverdili-nastroy-na-vsestoronneye-razvitiye-turkmeno-rossiyskikh-otnosheniy/> (dostęp: 17.03.2024); Россия с большим уважением относится к политике постоянного нейтралитета Туркменистана – Путин, <https://www.newscentralasia.net/2023/12/04/rossiya-s-bolshim-uvazheniem-otnositsya-k-politike-postoyannogo-neytraliteta-turkmenistana-putin/> (dostęp: 17.03.2023); Россия высоко оценивает инициативы Президента Туркменистана, направленные на укрепление стабильности в Центральной Азии, <https://www.newscentralasia.net/2023/10/13/rossiya-vysoko-otsenivayet-initsiativy-prezidenta-turkmenistana-napravleniy/> (dostęp: 18.03.2024).

⁵⁵ Осенью в Туркменистане планируется открытие центра русского языка, <https://www.newscentralasia.net/2023/06/07/osenyu-v-turkmenistane-planiruyetsya-otkrytiye-tsentra-russkogo-yazyka/> (dostęp: 20.03.2024).

⁵⁶ Problemami w realizacji tej inwestycji są trasa wiodąca przez górzyste i pozbawione gwarancji bezpieczeństwa tereny Afganistanu oraz złożony układ stosunków między Pakistanem i Indiami. Uwarunkowania geopolityczne towarzyszące projektowi TAPI powstrzymują potencjalnych inwestorów.

z Rosją. Po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 r., gdy sojusznicy z Azji Centralnej, a szczególnie Kazachstan, zaczęli dystansować się od polityki Moskwy, Turkmenistan poszerzał współpracę na wszystkich płaszczyznach. Polityka „wieczystej neutralności” Turkmenistanu jest jednak kontynuowana przez rządzący państwem klan Berdymuhamedowych, lecz w odróżnieniu od twórcy tej koncepcji, Nijazowa, charakteryzuje się większą racjonalnością i uwzględnieniem długoterminowych interesów państwa.

Turkmenistan – Russia and ‘Perpetual Neutrality’

Abstract

Following the collapse of the Soviet Union, the Asian republics gained independence, necessitating the establishment of their own domestic and foreign policies. In Turkmenistan, Saparmurat Niyazov, a former secretary of the Communist Party of the Soviet Union's republican organisation, became president. He created an authoritarian system of government, and in foreign policy, he adhered to a principle of neutrality, seeking to minimise Russian political and cultural influence. Economically, Turkmenistan was dependent on Russia, as it could only export its energy resources through Russian territory. Following Niyazov's death in 2006, the new president, Gurbanguly Berdimuhamedow, worked to diversify gas exports, directing resources toward the Chinese market. Plans to sell to India also began to take shape. In 2017, Turkmenistan renewed cooperation with Russia through bilateral agreements while avoiding membership in international organisations initiated by Russia. The primary focus of this cooperation is economic, but the treaties and agreements also encompass security, culture, and education.

Туркменистан – Россия и «вечный нейтралитет»

Абстракт

После распада Советского Союза среднеазиатские республики приобрели статус независимых государств. Сложившиеся международные обстоятельства вынуждали самостоятельно определять облик как внутренней, так и международной политики.

В Туркменистане президентом стал бывший секретарь республиканской организации Коммунистической партии Советского Союза Сапармурат Ниязов. Во внутренней политике он создал систему авторитарного правления, а в международной политике руководствовался принципом нейтралитета и устранения присутствия русского политического и культурного влияния. Туркменистан же находился в экономической зависимости от России, поскольку только через нее он мог экспортировать свои энергоресурсы. После смерти Ниязова в 2006 году новый президент Гурбангулы Бедымухамедов диверсифицировал экспорт газа, направив сырье на китайский рынок. Также возникли планы и появились виды на будущие продажи в Индию. В 2017 г. Туркменистан вернулся к сотрудничеству с Россией в рамках двусторонних соглашений, избежав членства в инициированных ею международных организациях.

Доминирующей сферой сотрудничества является экономика, однако подписываются также договоры и соглашения в сферах безопасности, культуры и образования.

Bibliografia

- Concept of foreign policy of Turkmenistan as neutral state (December, 1995)*, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=9356> (dostęp: 9.11.2024).
- Hashimova U., *Uzbekistan Temporarily Chooses Observer Status Instead of Full Membership in Eurasian Union*, The Jamestown Foundation – Eurasia Daily Monitor, 23.03.2020, <https://jamestown.org/program/uzbekistan-temporarily-chooses-observer-status-instead-of-full-membership-in-eurasian-union> (dostęp: 11.12.2024).
- Horak S., *Russian Influence in Turkmenistan: Rapprochement or Pragmatism?*, https://www.cacianalyst.org/resources/240117_FT_Horak.pdf (dostęp: 5.11.2024).
- Jakóbiak W., *Gra o Turkmenistan. Gra o gaz dla Europy*, <https://biznesalert.pl/turkmenistan-kaspijskie-forum-ekonomiczne-rosja-chiny-unia-europejska-korytarz-poludniowy-gazociag-transkaspjski-gaz/> (dostęp: 30.03.2021).
- Jarosiewicz A., Falkowski M., *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, OSW, Warszawa 2008, https://aei.pitt.edu/58312/1/punkt_widzenia (dostęp: 12.01.2024).
- Jarosiewicz A., Lang J., *Turkmenistan patrzy na Zachód*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-04-01/turkmenistan-patrzy-na-zachod> (dostęp: 12.01.2024).
- Kunysz N., *From Sultanism to Neopatrimonialism? Regionalism within Turkmenistan*, „Central Asian Survey” 31 (2012), no. 1, s. 11–16.
- Lipczyński T., *Turkmenistan traci historyczną szansę wejścia na europejski rynek gazu*, <https://for-sal.pl/biznes/energetyka/artykuly/9065678,turkmenistan-traci-historyczna-szanse-wejscia-na-europejski-rynek-gazu.html> (dostęp: 12.01.2024).
- Mironowicz E., *Surowce energetyczne poradzieckich państw Azji Centralnej w polityce gospodarczej Chin*, „Sprawy Międzynarodowe” 74 (2021), nr 3, s. 169–191.
- Ochman K., *Turkmenistan: dużo gazu, mało chętnych*, <https://kierunekkaukaz.pl/2021/02/06/turkmenistan-duzo-gazu-ale-malo-chetnych/> (dostęp: 3.04.2021).
- Ochman K., *Turkmenistan-Rosja: przełom i granice współpracy*, <https://kierunekkaukaz.pl/2021/12/11/turkmenistan-rosja-przelom-i-granice-wspolpracy/> (dostęp: 11.01.2024).
- Pikulicka-Wilczewska K., *Turkmenistan, jeden z najbardziej totalitarnych reżimów*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1690074,1,turkmenistan-jeden-z-najbardziej-totalitarnych-rezimow.read> (dostęp: 12.01.2024).
- Polese A., *Strategies of Legitimation in Central Asia: Regime Durability in Turkmenistan*, „Contemporary Politics” 23 (2017), no. 4, s. 437–445.
- Popławski M., Bogusz M., Strachota K., *Prezydent Turkmenistanu w Pekinie – chińska dyplomacja gazowa*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-19/prezydent-turkmenistanu-w-pekiniu-chinska-dyplomacja-gazowa> (dostęp: 14.03.2024).
- Shikhmuradov B.O., *Positive neutrality as the basis of the foreign policy of Turkmenistan*, <https://www.sam.gov.tr/media/perceptions/archive/vol2/19970600/BORIS-O.-SHIKHMURADOV.pdf> (dostęp: 14.12.2024).
- Świeżak P., *WNP/Turkmenistan tylko państwem stowarzyszonym*, <https://psz.pl/162-wschod/wnp-turkmenistan-tylko-panstwem-stowarzyszonym> (dostęp: 12.01.2024).
- Trusewicz I., *Bruksela siega po turkmeński gaz*, „Rzeczpospolita” (15 XI 2019), <https://energia.rp.pl/surowce-i-paliwa/gaz/19262-bruksela-siega-po-turkmenski-gaz> (dostęp: 2.04.2021).
- Turkmenistan. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor 2005*, <https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2005/61681.htm> (dostęp: 28.01.2024).
- USA szukają możliwości współpracy z Turkmenistanem*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-06-23/usa-szukaja-mozliwosci-wspolpracy-z-turkmenistanem> (dostęp: 16.04.2024).
- Zabortseva Y.N., *Niyazov's Ideology and its Symbolism: The Cult of the Leader, Nationalism, and its Suppression of Critical Thinking*, „Politics, Religion & Ideology” 19 (2018), no. 4, s. 511–520.

- Zmierzch neutralności Turkmenistanu?*, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/zmierzch-neutralnosci-turkmenistanu,437387.html> (dostęp: 12.01.2024).
- Атар Джавед М., *Логистика XXI века и новый экономический порядок: перспективы транспортного коридора „Север – Юг”*, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/logistika-xxi-veka-i-novyy-ekonomicheskij-poryadok/> (dostęp: 18.03.2024).
- Гайнутдинова А., *Генконсул Туркменистана встретился со студентами КФУ*, <https://media.kpfu.ru/news/turkmenistan-0> (dostęp: 16.03.2024).
- Госдума ратифицировала соглашение между Россией и Туркменистаном в области безопасности, <https://www.pnp.ru/politics/gosduma-ratificirovala-soglaszenie-mezhdu-rossiey-i-turkmenistanom-v-oblasti-bezopasnosti.html> (dostęp: 14.03.2024).
- За 25 лет товарооборот Китая со странами Центральной Азии вырос в 60 раз, „Kazinform” (10 I 2017), https://www.inform.kz/ru/za-25-let-tovarooborot-kitaya-so-stranami-central-noy-azii-vyros-v-60-raz_a2987699 (dostęp: 9.03.2021).
- Завражин К., Латухина К., *РФ и Туркменистан подписали соглашение о стратегическом партнерстве*, <https://rg.ru/2017/10/02/rf-i-turkmenistan-podpisali-soglaszenie-o-strategicheskom-partnerstve.html> (dostęp: 25.02.2024).
- Ипполитов И., *Китайско-туркменские отношения: от взаимной выгоды к неравному партнёрству?*, „Проблемы национальной стратегии” (2017), № 3 (42), с. 95, <https://riss.ru/documents/624/e96ffd02dcc44dc9339ac3642aada29.pdf> (dostęp: 15.03.2021).
- Качелин А., *Нейтралитет Туркменистана как фактор энергетической безопасности для России в Средней Азии*, „Энергетическая Политика” (23 V 2023), <https://energypolicy.ru/nejtralitet-turkmenistana-kak-faktor-energeticheskoy-bezopasnosti-dlya-rossii-v-srednej-azii/regiony/2023/14/23/> (dostęp: 26.02.2024).
- Логвинович А., *Россия и Туркмения за 2020 год нарастили товарооборот более чем на треть*, <https://tass.ru/ekonomika/11032795> (dostęp: 26.02.2024).
- Маринов М., *Цели и интересы России в Центральной Азии: настоящее и будущее*, <http://politobzor.net/show-14486-celi-i-interesy-rossii-v-centralnoy-azii-nastoyaschee-i-budushee.html> (dostęp: 11.10.2019).
- Международный транспортный коридор „Север – Юг”: улучшение региональной сопряжённости Индии*, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/koridor-sever-yug-india/> (dostęp: 18.03.2024).
- Осенью в Туркменистане планируется открытие центра русского языка*, <https://www.newscentralasia.net/2023/06/07/osenyu-v-turkmenistane-planiruyetsya-otkrytiye-tsentra-russkogo-yazyka/> (dostęp: 20.03.2024).
- Отчёт о внешней торговле между Россией и Туркменистаном в 2021 году: товарооборот, экспорт, импорт, структура, товары, динамика. (на основе данных Федеральной таможенной службы России)*, <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2022-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-turkmenistanom-v-2021-g/> (dostęp: 12.02.2024).
- ПАО „КАМАЗ” поставит предприятиям и организациям Туркменистана востребованные модели мощных тягачей, <https://turkmenportal.com/blog/66976/pao-kamaz-postavit-predpriyatiyam-i-organizaciyam-turkmenistana-vostrebovannyye-modeli-moshchnyhtyagachei> (dostęp: 15.03.2024).
- Парамонов В., Строков А., Столповский О., *Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность*, www.academia.edu/36933783/Россия_и_Китай_в_Центральной_Азии_политика_экономика_безопасность (dostęp: 5.03.2021).
- Парамонов В., Строков А., Столповский О., *Россия и Китай в энергетике Центральной Евразии: соперники или партнеры? Присутствие России и Китая в отраслях ТЭК стран Центральной Азии: состояние, проблемы и перспективы*, https://ceasia.net/wp-content/uploads/pdf/book_rf_prc_ca_energy.pdf (dostęp: 29.03.2021).

- Парамонов В., Строков А., *Этапы внешней политики России в Центральной Азии*, „Центральная Евразия” (VI 2008), Русская серия, 08/21(R), Defence Academy of the United Kingdom, с. 2, <http://ceasia.ru/biblioteka/> (dostęp: 21.10.2019).
- Петлевой В., Топорков А., „Газпром” заключил новый долгосрочный контракт с „Туркменгазом”, <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2019/07/03/805779-gazprom-kontrakt> (dostęp: 25.02.2024).
- Поливач А., *Торговля стран Центральной Азии с Россией и Китаем*, https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2019_04/17-Polivach.pdf (dostęp: 12.03.2021).
- Посольства України в Туркменістані та Ісламський Республіці Афганістан. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Туркменістаном, <http://www.mfa.gov.ua/turkmenistan/ua/40291.htm> (dostęp: 3.09.2013).
- Президент Туркменистана прибыл в Самарканд для участия в саммите ШОС – провел встречи с коллегами из Узбекистана, Китая и России, <https://www.newscentralasia.net/2022/09/16/prezident-turkmenistana-pribyl-v-samarkand-dlya-uchastiya-v-sammite-shos-provel-vstrechi-s-kollegami-iz-uzbekistana-kitaya-i-rossii/> (dostęp: 19.03.2024).
- Раванди-Фадаи Л., *Международный транспортный коридор „Север – Юг” и его значение для Ирана*, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/mezhdunarodnyy-transportnyy-koridor-sever-yug-i-ego-znachenie-dlya-irana/> (dostęp: 17.03.2024).
- Российско-туркменистанские отношения, <https://tass.ru/info/5458872> (dostęp: 25.02.2024).
- Россия высоко оценивает инициативы Президента Туркменистана, направление на укрепление стабильности в Центральной Азии, <https://www.newscentralasia.net/2023/10/13/rossiya-vysoko-otsenivayet-initsiativy-prezidenta-turkmenistana-napravleniy> (dostęp: 18.03.2024).
- Россия с большим уважением относится к политике постоянного нейтралитета Туркменистана – Путин, <https://www.newscentralasia.net/2023/12/04/rossiya-s-bolshim-uvazheniyem-otnositsya-k-politike-postoyannogo-neytraliteta-turkmenistana-putin/> (dostęp: 17.03.2023).
- Россия согласилась на присоединение Туркмении к соглашению по коридору Север – Юг, <https://tass.ru/ekonomika/18248945> (dostęp: 16.03.2024).
- Сердар Бердымухамедов и Владимир Путин подтвердили настрой на всестороннее развитие туркмено-российских отношений, <https://www.newscentralasia.net/2023/09/22/serdar-berdymukhamedov-i-vladimir-putin-podtverdili-nastroy-na-vsestononneye-razvitiye-turkmeno-rossiyskikh-otnosheniy/> (dostęp: 17.03.2024).
- Соглашение между Россией и Туркменистаном о сотрудничестве в области безопасности, (Москва, 10 апреля 2003 года), https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1713472/ (dostęp: 15.03.2024).
- Татнефть. 50 лет НГДУ „Елховнефть”. Татарстан, <https://jubilee-elhov.tatneft.ru/nash-poluvekovoy-yubiley/istoriya-tsehov/turkmenistan/?lang=ru> (dostęp: 15.03.2024).
- Товарооборот между Туркменистаном и Россией превзошел показатели 2020 года, превысив \$1 млрд, <https://turkmenportal.com/blog/40321/tovarooborot-mezhdu-turkmenistanom-i-rossiei-prevzoshel-pokazateli-2020-goda-prevysiv-1-mlrd> (dostęp: 24.02.2024).
- Украина хочет прямую получать газ из Туркменистана, <http://www.rtkorr.com/news/2012/08/21/318530.new> (dostęp: 23.01.2023).
- Щербаков Б., Несущийся ураган событий на учениях „Кавказ-2020”, <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/4269378/> (dostęp: 17.03.2024).
- Экспорт Туркменистана в РФ вырос на 21%: на треть по с/х продукции, вполнину – химической, „Orient” (26 XII 2023), <https://orient.tm/ru/post/65896/eksport-turkmenistana-v-rf-vyros-na-21-na-tret-po-sh-produkcii-vpolovinu-himicheskoy> (dostęp: 27.02.2024).

Eugeniusz Mironowicz, prof. dr hab., kierownik Katedry Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Międzynarodowego Wydziału Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: najnowsza historia Białorusi, problemy narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej, polityka zagraniczna państw postradzieckich (eugeniusz.mironowicz@uwb.edu.pl).

Eugeniusz Mironowicz, Professor, Head of the Institute of Foreign Policy and International Security, Faculty of International Relations, University of Białystok. Research interests: modern history of Belarus, nationality problems in Central and Eastern Europe, foreign policy of post-Soviet states (eugeniusz.mironowicz@uwb.edu.pl).